

Icelandic Museum
of Natural History

Brynjólfsgata 5
IS-107 Reykjavík

S./Tel. 577 1800

nmsi@nmsi.is
www.nmsi.is

Um Íslandssléttbaka í Kaupmannahöfn og sitthvað fleira tengt stórhvelum og Íslandi

Dr. Hilmar J. Malmquist, forstöðumaður

Jónshús / Islands Kulturhus, Øster Voldgade 12, København – 14. ágúst 2018

Verkefnið og markmið

Forsagan

- Náttúruminjasafnið opnar fyrstu sýningu sína á eigin vegum í Perlunni 1. des. n.k. Aðdragandinn er mjög langur, nær 130 ár og má rekja til Kaupmannahafnar árið 1887! Árið 2013 þegar til stóð að Náttúruminjasafnið fengi alla Perluna undir sýningarhald var ráðgert að setja upp beinagrind steypireyðar. Af hvorugu varð og hvalurinn endaði á Húsavík.
- Í kjölfarið var leitað annarra leiða með sýningahald og sjónum áfram beint að hvöllum, en nú að annarri tegund og ekki síður merkilegri, en fyrir utan landsteinana - í Kaupmannahöfn.
- Hófst þá verkefni um Íslandssléttbak í samstarfi við Zoologisk Museum og Rigsters 3D Scanning (<https://rigsters.com/>):
  - 3D skönnun og mælingar á beinagrind Íslandssléttbaks í fórum ZM.
  - Heimildarannsókn á báðum beinagrindunum hjá ZM.
  - DNA-greining (að hefjast).

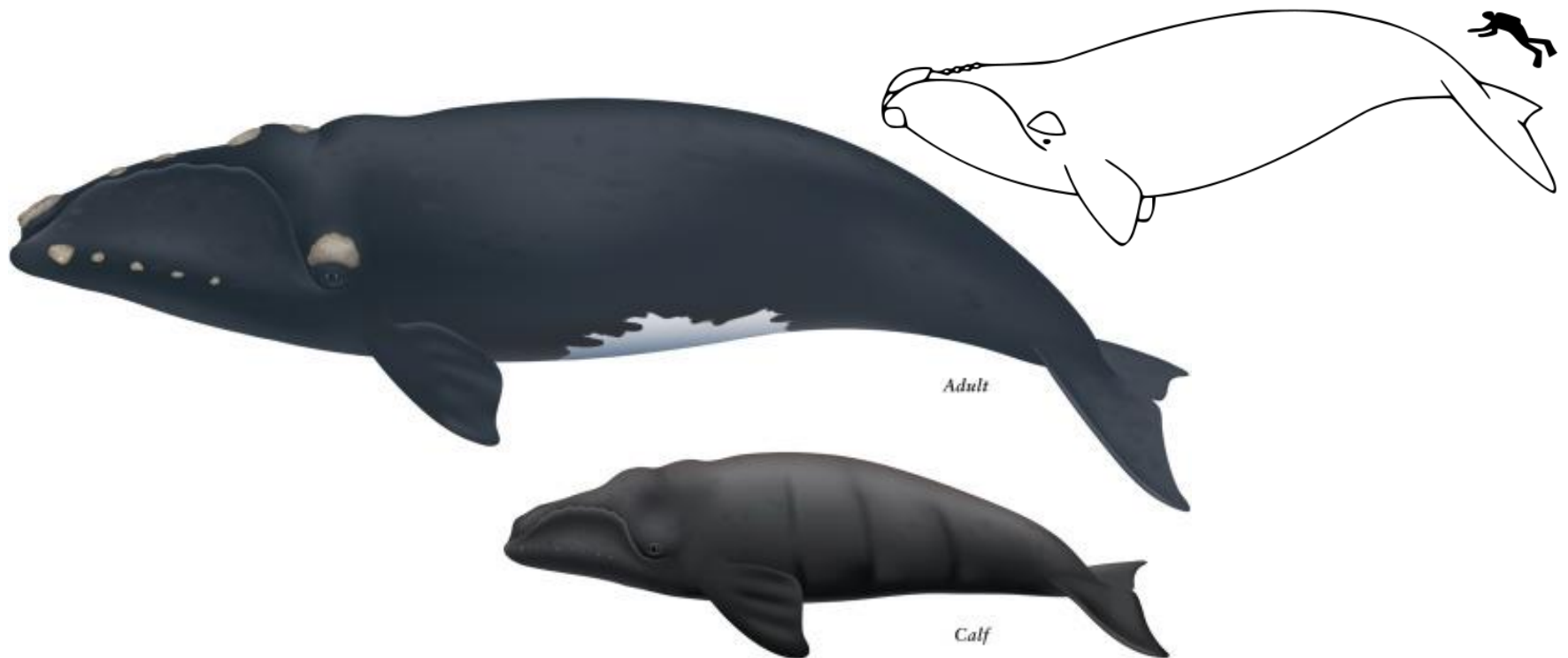
Markmið og tilgangur

- Varðveisla á náttúruarfinum – stafrænt og með öðrum hætti Hágæðaupplausn í þrívídd. Betri tækni en áður.
- Nota til margs konar miðlunar á upplýsingum og fróðleik.
- Nota skönnunina/líkanið til eftirgerðar (í fræsingum, prentun). Er dýrt í dag.
- Sýningahald – kannski í Perlunni, Reykjavík?

Um Íslandssléttbaka (*Eubalaena glacialis*)

Tegundin, líffræði og útbreiðsla

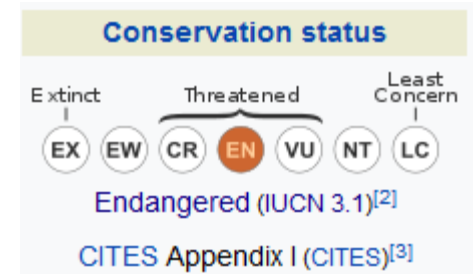
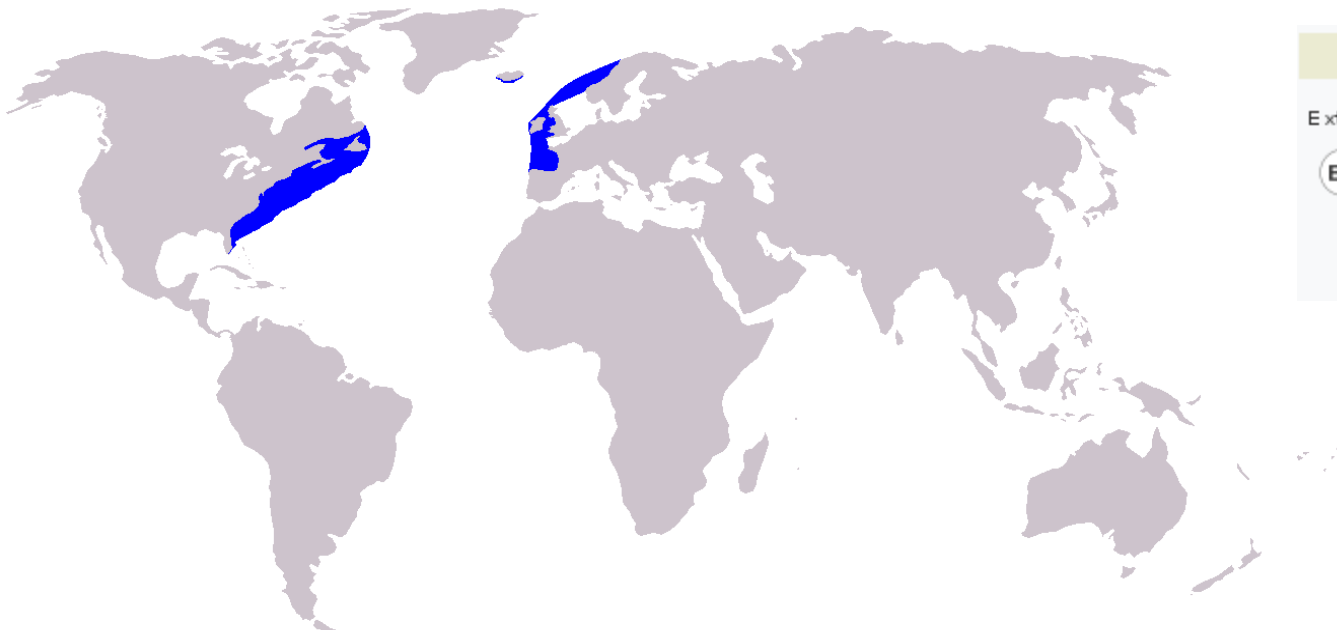
- Skíðishvalur, tannlaus, ekki með renghi. Einn þriggja „right whales“.
- Stórir (13-18 m, 40-70 tonn), gamlir (50-100 ára), hægsyndir, feitir (80-100 föt lýsis) og fljóta vel. Skíðin um 250 kg.
- Halda sig nærri ströndum. Fremur einfara en hópdýr.
- Lifa á smágerðu dýrasvifi, krabba- og lindýrum.

Um Íslandssléttbaka (*Eubalaena glacialis*)

Staðan í dag

- Mjög fágætir – eru í útrýmingarhættu skv. IUCN Red list.
- Eru alfriðaðir skv. IWC (upp úr 1930), ESA, MMPA og SARA.
- Voru algengir um norðanvert Atlantshaf, þ.m.t. við Ísland, en fækkaði ört vegna veiða og orðnir mjög fágætir í byrjun 19. aldar.
- Í dag er heildarstofninn álitinn vera 400–500 dýr, þar af líklega aðeins um 100 dýr í NA-stofninum.
- Framtíðarhorfur tegundarinnar eru ekkert sérstaklega góðar – ásiglingar, ánetjast, hlýnun sjávar o.fl.
- **EKKI til eintak á Íslandi** og aðeins örfá söfn (3-4,) sem eiga heila beinagrind tegundarinnar.

Um Íslandssléttbaka (*Eubalaena glacialis*)

Um tegundaheitið og rugling á tegundum

- Hefur verið nefndur ýmsum nöfnum: sléttbakur (litli- og stóri-), hafurkitti (hafurketti), höddunefur o.fl. Á dönsku kallast hann *nordkaper*, enskir kalla hann *North Atlantic right whale* og þýskir *glattwahl*.
- Mikill ruglingur fram undir 20. öld meðal náttúrufræðinga í aðgreiningu á **Íslandssléttbaki** og **Grænlandshval** – þeir eru jú líkir (þarf góða þekkingu til að aðgreina).
- Skilningur á **náttúrunni** allt annar á miðöldum og fram á 20. öld – einkum v. uppruna, þróun.- og skyldleika.
- Hvalir (líka rostungar) og fiskar flokkaðir saman og kallaðir **hvalfiskar** – sbr. Konungsskuggsjá (1250-1260). Meira að segja **Carl Linnaeus** (1707–1778) flokkaði hvali og fiska saman í fyrstu 9 úgáfum *Systema naturae*.
- **M.J. Brisson** (1723–1806) flokkar Íslandssléttbak 1756 sem sér tegund og frábrugðinn Grænlandshval (*Balaena mysticetus*) – kallar hana *la baleine d'Islanda*.
- **J.F. Gmelin** gaf dýrinu í kjölfarið tegundarheitið *Balaena islandica* og var þannig birt í skrá yfir afbrigði hvala í 13. útgáfu *Systema naturae* árið 1788.
- Áfram deildu náttúrufræðingar um tegundina um tíma, en endanleg niðurstaða í dag:
Eubalaena glacialis („hinn sanni hvalur íssins“) (sem er misvísandi og endurspeglar ruglinginn!).

Um Íslandssléttbaka (*Eubalaena glacialis*)

Um tegundaheitið og rugling á tegundum

- Eitt helsta tegundareinkenni sléttbaka, þ.e. ættkvíslarinnar *Eubalaena*, eru ásætur eða hrúður ofan á hausnum framarlega. Greinir þá frá öllum öðrum hvölum.

Íslandssléttbakur (*Eubalaena glacialis*)

Um Íslandssléttbaka (*Eubalaena glacialis*)

Um tegundaheitið og rugling á tegundum

- Teikningar af hvalfiskum og öðrum undrum og furðum náttúrunnar endurspeglar skilning/þekkingu – erfitt að koma auga á sléttbaka –

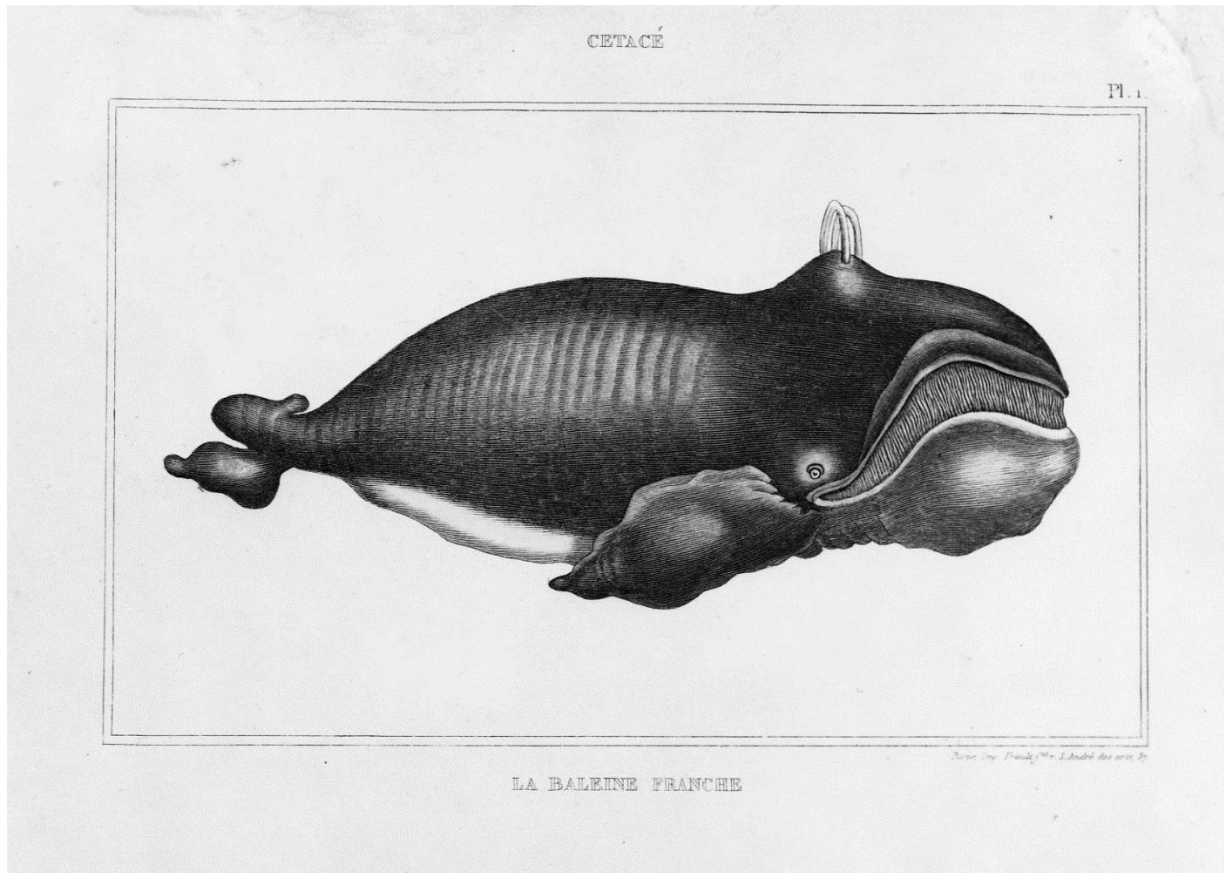

Íslandskort Guðbrands Þorlákssonar (Abraham Ortelius og Vedel) frá 1590. Gert í Kaupmannahöfn.

Um Íslandssléttbaka (*Eubalaena glacialis*)

Um tegundaheitið og rugling á tegundum

- meira að segja hinn mikli náttúrufræðingur Bonnaterre (1752–1804) ruglar saman Grænlandshvali og Íslandssléttbaki.

Úr verki Bonnaterre *Tableau encyclopedéique* frá 1789. Myndin er af Grænlandshval (*Balaena mysticetus*) en hann er flokkaður sem sléttbakur (*Balaena franche*) sem seinna fékk nafnið *Eubalaena glacialis*.

Jón lærði Guðmundsson

Þáttur Jóns lærða Guðmundssonar

(1574-1658)

Sjálf lærður náttúrufræðingur, læknir, skáld, rithöfundur, lista- og handverksmaður m.m.

„*Um Íslands aðskiljanlegar náttúrurur*“ eitt frægasta verk Jóns lærða, frumsamið og skrifað á árunum 1640-1644.

Í því eru margar myndir af hvölum — sumar hverjar nákvæmar eftirmyndir, en aðrar eiga meira að sækja í hugmyndaflug höfundar.

Á myndinni gefur að líta sléttbak, örðu nafni höddunef.

Hvað með þátt Arngríms Jónssonar (1568–1648) er varðar hvali og aðrar náttúrur Íslands?

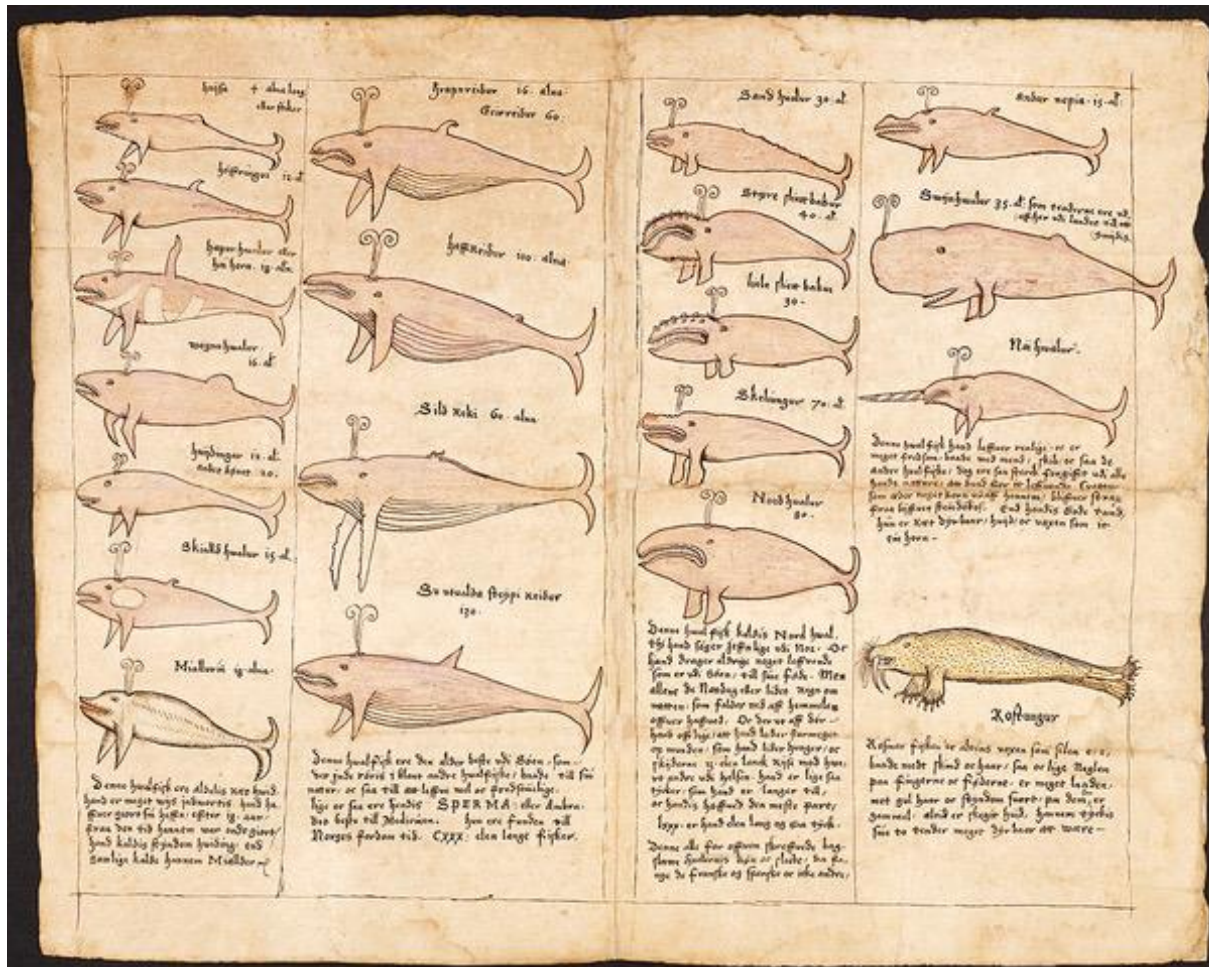

Jón lærði Guðmundsson

Áður óþekkt teikning e. Jón lærða sem uppgötvaðist fyrir hendingu árið 2016 á det Kongelige Bibliotek í rannsókn Viðars Hreinssonar (samstarfsmaður Náttúruminjasafnsins).

Líklega meðal allra fyrstu teikninga sem sýnir tegundareinkenni sléttbaka (nordkaper).

Líklega frá 1636 þegar Jón lærði heimsótti prófessor Ole Worm við Hafnarháskóla.

Um Íslandssléttbaka í Køben

Í kjallara Zoologisk Museum:

ZMUC-CN2 (tilvækstj. nr. 13-09-1891)

- Veiddur 13.9.1891 frá hvalstöð Victorsfélagsins norska á Höfðaodda við Dýrafjörð.
Skipstjóri: Lauritz Jacob Berg frá Tønsberg.
- 13,7 m langur (haus 4,2 m, hr.s. 9,5 m).
- Er í betra ástandi en ZMUC-CN4.

ZMUC-CN4 (tilvækstj. nr. 21-08-1906)

- Veiddur við Hellisfjörð seint í júní 1904.
Flensað á norsku hvalstöðinni Sveinsstaðeyri.
Hvalveiðifélagið Brødrene Bull.
Skipstjóri Marcus C. Bull.
- 11,5 m langur (haus 3,5 m, hr.s. 8,0 m).

Hvalveiðar við Ísland

Íslandssléttbakur kominn á land á hvalstöð Victorsfélagsins á Höfðaodda (Framnesi) í Dýrafirði. Myndin er tekin **1891**, sama ár og Laurits Berg veiddi ZMUC-CN2. **Er þetta hvalurinn?** Þetta ár veiddust 7 sléttbakar hjá Victorfélaginu.

Úr bók Smára Geirssonar. 2015. Stórhvalaveiðar við Ísland til 1915. Ljósmyndasafn Reykjavíkur.

Hvalveiðar við Ísland

Hvalstöð Victorsfélagsins í Dýrafirði. Flutningaskipið Heimdal kemur með hvali í togi.

Úr bók Smára Geirssonar. 2015. Stórhvalaveiðar við Ísland til 1915.

Hvalveiðar við Ísland

Hvalstöð Victorsfélagsins á Höfðaodda var starfrækt á árunum 1890 til 1903.

Alls voru veiddir 1618 hvalir á tímabilinu, mest á Grænlandssundi, aðallega steypireyður, sandreyður og hnúfubakar. **Aðeins 12 sléttbakar veiddust, eða minna en 1%, sem segir allt um stöðu stofnsins.**

Úr bók Smára Geirssonar. 2015. Stórhvalaveiðar við Ísland til 1915. Ljósmyndasafn Reykjavíkur.

Grænlandshvalur
Zoological Museum

Skönnun beinagrindarinnar (ZMUC-CN2)

- <https://youtu.be/o5-gIKSM4wl>

Tölvugert líkan – minnkað/einfaldað f. fartölvur

- <https://sketchfab.com/models/9bb3c774426a4deab119187b9dee62d6>

hvalfi + alublu
skafker

hvalfangar 12 d

hvalfangar alublu
hvalfangar 12 d

vagnhvalur 16 d

hvalfangar 12 d
skafker 10 d

Skildhvalur 15 d

Miallur 12 d

Denne hvalfisk er aldelis nær hvald.
hvald er meget vage jehovortis. hvald fa
gaver gaver fa hvald. efter 12. aar
færa den tid haantem nær endt gaver
hvald kaldis fænden hvald. end
den hvald kaldis hvald Miallur

hvalfangar 16 d
Skildhvalur 60

hvalfangar 100 d

Sild hvald 60 d

Svætulda hvald 120

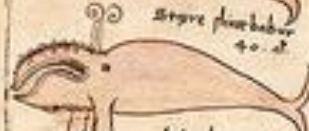

Denne hvalfisk er den alder hvald. den
den jehovortis i hvald. hvald er meget
vage. den er fa hvald. den er fa hvald.
den er fa hvald. den er fa hvald.
den er fa hvald. den er fa hvald.
den er fa hvald. den er fa hvald.

Sand hvald 30 d

Storre hvald 40 d

hvald hvald 30

Skildhvalur 70 d

Nordhvald 20

Denne hvalfisk kaldis Nord hvald.
den hvald er meget vage. den er
hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.

Skildhvalur 15 d

Svætulda hvald 35 d
den er meget vage. den er hvald.
den er hvald. den er hvald.

Nordhvalur

Denne hvalfisk kaldis Nord hvald.
den hvald er meget vage. den er
hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.

Kosthvalur

Denne hvalfisk kaldis Kosthvalur.
den hvald er meget vage. den er
hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.
den er hvald. den er hvald. den er hvald.

PAKKIR!